

นราศรพม่าที่ท่าดินแดง

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

นักวรรณคดีเชื่อกันว่า นิราศเรื่องนี้เป็นบทพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ตั้งแต่ต้นจนจบ จึงเป็นบทวรรณกรรมที่พิสูจน์พระปรีชาสามารถว่าทรงเป็นกวีทางกลอนที่ยอดเยี่ยม

คุณค่าของวรรณกรรมเรื่องนี้อยู่ที่การรักษาธรรมเนียม การแต่งนิราศอย่างเคร่งครัด กล่าวคือกวีพยายามให้รายละเอียดเกี่ยวกับการเดินทาง สภาพบ้านเมืองที่ผ่านโดยโยงเรื่องรายละเอียดเหล่านั้นมาเกี่ยวพันกับอารมณ์และความอาลัยรักที่มีต่อ “นาง” อีกประการหนึ่งกวีได้สอดแทรกทัศนะส่วนตัวลงไว้ด้วย นิราศทำดินแดงจึงเป็นวรรณกรรมสำคัญที่ให้คุณค่าทั้งในแง่วรรณคดีและประวัติศาสตร์.

● แสนรักสุดรักภริมย์สมร

ทุกอนงค์ทรงลักษณ์อันสุนทร
สถาวรพูนสวาทสวัสดิ์
ประกอบศักดิ์สมบุรณ์จำรูญเนตร
อัศเรสงอนงามจำเวริญศรี
แสนกระสันปิ่นปวนฤดีทวี
มีมโนเสนห์น้อมถนอมนวล
อันราศีมิให้เคืองระคางข้อง
ป้องประคองนิมเนื่อนวลสงวน
หวังสวาทมิรู้ขาดอารมณ์ครวญ
เป็นที่ชวนชูชื่นทุกอิริยา
เกษมสุขภริมย์สมสมาน
เคยสำราญมิได้แรมนिरาคา
ไม่นिरาคขาดชมสักเวลา
บ้ำเรอล้อมพร้อมหน้าไม่ราวัน
นิจจาเอ๋ยไอ้กรรมจึงจำไกล
มาซ้ำให้ทุเรศร้างมไหศวรรย์
ก็เพราะมือนिरาคไภยัน
เข้าหักหันด่านแดนบุรีรมย์
จึงต้องกรูกรี้ธาพลากร
มาจำจรจากสุขเกษมสม
สารพัดสิ่งสวัสดิ์ที่เคยชม
ก็นิยมให้วิโยคด้วยจำเป็น
เมื่อวันออกนาเวศทุเรศสถาน
แสนสงสารสุดอาลัยใครจะเห็น
พี่เคยทัศนาเจ้าทุกเข้าเย็น
เพราะเกิดเข็ญจึงต้องละสละมา
ครั้นถึงด่านดาดทเวษทวีถึง
คะนึ่งในให้หวนละห้อยหา

ถึงนางนองเหมือนพี่น้องชลนา
ยิ่งอาทวาวาร ณ์สะท้อนใจ
ครั้นถึงโชนทวาร ยิ่งลานแล
ให้หวาดแหวอารมณ์ดังจะล้มไ้
จนล่องคลองชลามหาชัย
ย่านไกลสุดสายน้ำนิตาแล
เหมือนอกเราที่นิรามาทุเรศ
เหลือสังเกตุมุ่งหามาห่างแห
ระกำเดียวเปลี่ยวดินฤดีแด
จนล่องกระแสะสาครบุรีไป
ลุสถานบ้านบ่อนาขวาง
ให้อางขนางร้อนรณกมลไหม้
ถึงย่านซื่อเหมือนพี่ซื่อสังวรใจ
มิได้มีลำเอียงเที่ยงธรรม
เมื่อถึงสามสิบสามคดแล้ว
แคล้วแคล้วเหมือนจะกลับมารับขวัญ
คล้ายคล้ายอัสดงพระสุริยัน
ก็บรรลุถึงคลองสนธิใน
พอชลาถอยถดลงลดฝั่ง
เรือคังเคื่องเขินไม่เดินได้
พลพายรายกันลงเขินไป
เหมือนคนเข็ญใจเคื่องจิตที่จากมา
ครั้นเพลาสุริยาอรุณเรือง
แสงประเทืองเบื่องบุรพ์ทศนา
พอตกลึกแล้วให้ล่องนาวาคลา
ประทับท่าเมืองสมุทรบุรีรมย์
อันฝูงชนชาวบ้านย่านนั้น
ผิวพรรณไม่รื้อนรอยสวยสม
ไม่เป็นที่ชวนชนอารมณ์ซ่ม

ยิ่งเกรียมตรมสุดแสนระกำใจ
ให้ปั้นป่วนทวนสวาทประหวัดหา
จะดูใครไม่พอใจขึ้นได้
จึงให้ออกนาวาคลาไคล
รีบไปตามสายชลธิ
อันเรือหลังตั้งกันสิ้นทั้งหลาย
ก็พายแข่งแข่งขึ้นไปอิงมี
โหล่นั้นครั้นครั้นทั้งนารี
มีแต่ความเกษมสุขไปทุกคน
เสียงเส้าเร้าเร่งพลพาย
เหมือนรักหมายสายสวาททุกชุมชน
ให้อักอ่วนป่วนจิตจลาจล
ถึงตำบลบางกุ้งเป็นคั้งเสียว
ยิ่งลับไม้ไกลเนตรทุเรศสถาน
ให้แดดดาลหวั่นหวั่นกระสันเสียว
อังกะมาแต่นาวาเตียว
เปลี่ยนสวาทนिरาคไว้ภริยมัชฌ
มาถึงย่านนกแขวกแสกส่งเสียง
ฟังสำเนียงถอนใจเพียงใจลุ่ม
เคยยินเสียงประโคมขานสำราญรมย์
ไฉ่ครั้งนี้มีมาระงมแต่เสียงนก
แสนทุเรศเวทนานิจจาเอ๋ย
นี้ใครเลยจะเล็งเห็นในอก
ได้ระกำซ้ำใจมาหลายยก
หวังจะป้องปิดปกให้พ้นภัย
มิให้หมู่พาลาอาธรรม
มาย้ายเขตขันธ์บุรีได้
จึงสู้อุสละรักหักใจ
มาทนทเวษอยู่ไกลएका
ถึงบำหรุเหมือนเพ็บบำราครรัก

ให้อักอ่วนครวญไคร่อาลัยหา
ครั้นลฺุราชบุรีภิรมยา
ที่อาทวาทักอารมณ์ค่อยสมประดี
จึงรีบริดจัดหมู่โยธา
ให้อยู่รักษาบุรีศรี
ครั้นอรุณเรืองแสงระวี
ก็จรลีนาเวศทุเรศจร
ด่วนเดินโดยทางชลมารค
แสนลำบากด้วยร่างแรมสมร
กระหายหิวหิวใจให้อาวรณ์
แต่ข้อนข้อนุ่นเชียวเป็นนิรันดร์
ถึงท่าราบเหมือนที่ท่าบทรวงถวิล
ยิ่งโดยดินโหยหวนครวญกระสัน
ด้วยได้ทุกข์ฉุกใจมาหลายวัน
จนบรรลุเจ็ดเสมียนตำบลมา
ล้าล้าจะไคร่เรียกเสมียนหมาย
มารายทุกข์ที่ทุกข์คะเนิงหา
จึงรีบริเว่งนาเวศครรโลคลา
พอทิวากรเอื้องจะสายัณห์
ก็ลุย้งวังศิลาท่าลาด
ชายหาดทรายแดงดั่งแกลิ่งสรร
จึงประทับแรมรั้งยังที่นั้น
พอพักพวกพลชั้นให้สำราญ
พริ้งพร้อมล้อมวงเป็นหมู่หมวด
ชวามหาดตำรวจแลทวยหาญ
เฝ้าแน่นแน่นันด์กราบกราน
นุ่งห่มสคราญจำเรียดา
ต่างว่าจะเข้าโหมหักศึก
หัวฮึกขอขันอาสา

ไม่คิดกายขอถวายชีวา
พร้อมหน้าถ้วนทั่วทุกตัวไป
แต่ตรีการที่จะผลาญชินราช
จนโอกาสแสงจันทร์จรัสไส
ให้ขุกคิดอวรณ์สะท้อนใจ
ถึงอนงค์นางในไม่รู้วาย
ด้วยเคยทอดทศนาไม่รำลึก
ภิรมย์พักตร์ร้องรำบำเรอถวาย
บ้างเฝ้าแหนมอบเมียงเรียงราย
กรกรายโบกพัชนีพาน
ยิ่งเร้าร้อนถอนทอดทุกขันธ์
เมื่อเคยสุขฤมาเสียมทุกสิ่งสมาน
จนลืมหลงที่ดำรงดำรงการ
แต่เดื่อดาลอารมณ์ไม่สมประดี
จนเพลาสิบท่มยิ่งรุ่มร้อน
ให้ยกพลนิกรออกจากที่
กระบวนทัพขับช้อนมามากมี
โหม่สะเทือนก้องท้องวาริน
ถึงม่วงชุมเหมือนเมื่อเคยประชุมเฝ้า
ยิ่งร้อนเร้ารื้อกำหนดประหวัดถวิล
ยามเสวยเคยเห็นเป็นอาจิณ
แด่ดินถึงเนื้อวิมลมาลย์
แสนทวษเสียมสิ้นสิ่งสวาท
ด้วยนิราศแรมร้างห่างสถาน
ถึงยามซื่อมิได้ขึ้นสำราญบาน
แต่นี้นานสวาทวันไม่เห็นใคร
ถึงปากแพรกซึ่งเป็นที่ประชุมพล
พร้อมมพลพลนิกรน้อยใหญ่
ค่ายคูเขื่อนขันธ์ทั้งนั้นไซร้

สารพัดแต่งไว้ทุกประการ
จึงรีบรัดจัดโดยกระบวนทัพ
สรรพด้วยพยุหทยหาญ
ทุกหมู่หมวดตรวจกันไว้พร้อมการ
ครั้นได้ศุภวารเวลา
ให้ยกขึ้นตามทางไทรโยคสถาน
ทั้งบกเรือล้วนทหารอาสา
จะสังหารอริราชพาลา
อันสถิตอยู่ยังท่าดินแดง
ครั้นเดือนสามวันแรมเก้าค่ำ
ย่ำรุ่งสี่บาทอรุณแสง
จึงให้ยกพหลรณแรง
ล้วนกำแหงหาญเหยี่ยมสงครามครั้น
ไปโดยพยุหบาตรรัถยา
พลนาวาตามไปเป็นหลั่นหลั่น
สะพริบพร้อมหน้าหลังตั้งกัน
โหล่นั้นสะท้อนท้องนทีธาร
รีบเร่งพลพายให้เร่งพาย
ผืนสายชลเขียวฉ่ำฉาน
ถึงตำแหน่งแก่งหลวงศิลาดาล
ชลธารไกลเขียวเป็นเกลียวมา
แต่จำเพาะเตราะะตรอกซอกทาง
แก่งเกาะซัดขวางอยู่หนักหนา
แสนลำบากยากใจที่ไคลคลา
ใครจะเห็นเวทนาบรรดามี
สองวันบรรลู่ถึงวังยาง
คะเนวังอ่างวังเกษมศรี
เคยเป็นสุขทุกทิวราตรี
ไอ้ครานี้มีกรรมมาจำไกล

ถึงบางลานยิ่งดาดดวงสมร
ให้ขุนอ่อนอารมณ์หม่นไหม้
จึงเร่งรีบนาวาคลาไคล
มาถึงไศลชลธีศิขรินทร์
สูงส่งตรงโตรกโดดเดี่ยว
อยู่ริมสายชลเขียวกระแสนสินธุ์
พรายแพรวดั่งแก้วแกมนิล
ปักฉัตรบินร่อนระงมไพโร
บ้างจับไม้รายเรียบบนเชิงเขา
บ้างวางแหงหาคู่พิสมัย
นกเอี้ยงยังมีอาลัย
ออกเราฤจะไม่เวทนา
ครั้นบรรลุถึงศาลเทพารักษ์
อันพิทักษ์ปากน้ำประจำท่า
มีแต่ศาลสันโดษอยู่เอกา
คิดมาเหมือนอกพี่ที่จากจร
เห็นอารักษ์แล้วคิดสังเวชจิต
มาไร้มิตรเหมือนพี่ร้างแรมสมร
สรวพิดจะวิบัตินรก
แต่ร้อนแรมตามทางทุเรศมา
ครั้นมาถึงวังนางตะเคียน
พิศเพี้ยนมิ่งไม้ไบบหนา
คั่งเคียงเรียงเรียบริมชล
สาขารื่นรมสำราญใจ
ต้นไม้เปลาะเปลาะอยู่สลับ
เหมือนไม้กระถางวางเรียงงามไสว
ชมพลงพลงรีบนาวาไป
บรรลุล่วงมาได้หลายตำบล
มาทางพลงแสนคะนึ่งหา

นัยนาแลลับไพรส ณฑ์
ยั้งแดดาสร้านร้อนทุรนทน
● จนลุดลเขาห้องไอยวรามย์
เป็นช่องชั้นเชิงผาศิลาลาด
รุกชาติรีนรวยสวสม
ไพจิตรพิศพร ณ์อยู่น่าชม
ลมพัดพากลินสุมาลย์มา
มีท้อธารน้ำพุตั้น
ตลอดสิ้นไหลลงแต่ยอดผา
เป็นโปลงปล่องช่องชั้นบรรพต
เช่นช่าดั่งสายสุหร่ายริน
บ้างเป็นท้อแถวทางหว่างบรรพต
เสี้ยวลดไหลมาไม่รู้สิ้น
น้ำไหลชอกศิขรินทร์
แสนถวิลถึงสวาทไม่คลาดคลา
เกษมสุขสรงสนานสำราญเริง
บันเทิงจิตพิศวงหรรษา
ชะลอได้ก็จะใคร่ชะลอมมา
ให้เป็นที่ผาสุกทุกนางใน
คิดเคยเมื่อเคยสรงสนาน
สุธาธารทิพรสสดใส
อันหอมหวลอวลอบสุมาลย์
มาร้างไว้สุคนธ์กำจร
เจ้าเคยถวายกุษาสุธาทรง
อันบรรจงทิพรสเกษร
เคยไพบูลย์ด้วยตฤ ณ์นิกร
ที่นี้มาจำจรอยู่เอกรา
ชมเขาล้ำเนาพนาวาศ
แสนสวาทไม่วายถวิลหา

ถึงไทรโยคปลายแดนนครา
มิให้หยุดโยธาเร่งคลาไคล
แต่เห็นทางท่าชลาตัน
เป็นเกาะแก่งขัดขันล้วนเนินไศล
ยากที่นาวีจะหลีกไป
จึงสั่งให้รอรุ่งยั้งนาวา
เร่งรีบคชสารอัสดร
บทจรตามแถวแนวพฤษภา
ชมพร ฤมิ่งไม้نانา
บ้างทรงผลเป็นผลกาเขียวขจี
กลางต้นสาขาคูน่าชม
รื่นรมมิดแสงพระสุครี
สดับเสียงปักษาสุวาที
สิงค่างบางชะนีวิเวกคง
เสนาะเสียงจักระจันสนันไพโร
แม่ม่ายลองโนในป่าระหง
เรไรร้องหึ่งหึ่งอยู่ริมพง
ส่งเสียงดังสำเนียงอนงค์นวล
คิดคล้ายละม้ายเหมือนดนตรี
จำเรียงรีเรื่อยโรยไหนหวน
ยิ่งขับซาบอาบชื่นอารมณ์ชวน
กำสรवलว่าเหว่ทุเรโรย
ฟังแต่เสียงสำเนียงนกวิหคร้อง
วิเวกก้องเกริ่นไพโร ฤทัยโหย
รุกขชาติแกว่งกวัดสะบัดโบย
ลมโชยคันทรสจรงใจ
ตะวันรอนอ่อนนพสงจะ อัสดง
เหล่าจักรรงค์เตรียมกายทั้งนายไพโร
แรมร้อนนอนแหวพลาสัย

๕

เขตไศลปาระหงดงดอน
นอนเดียวเปลี่ยวทิวทิวทุกข
ไม่มีสุขเร้าร้อนสะท้อนถอน
แสงจันทร์ส่องสว่างกลางอัมพร
ยิ่งอวรณ์หวังสวาทไม่ขาดคิด
วายุพัดพานดวงศศิธร
เขจรจรบังเมฆมิดสนิท
พิรุณโรยโปรยปรายใบไม้ซิด
สะท้อนจิตเขียนจักเป็นไขใจ
เย็นน้ำน้ำฟ้าละอองฝน
มาทนทิวทิวครั้งนี้จะมีไหน
ถึงทั้งหลายหนวาทได้ผิงไฟ
ไม่เหมือนพี่หนาวใจที่ในทรวง
เห็นดาวตึกนิกหวนัญจวนหา
ในอุราเพียงทับด้วยเขาหลวง
อันหาบหามที่เขาตามมาทั้งปวง
ไม่หนักทรวงเหมือนพี่หนักอาลัยไกล
เขาหนักหาบถึงที่ก็ได้พัก
พี่หนักรักนี้ไม่ปลงเอาลงได้
มีแต่คอนข้อนทุกข์ทุกวันไป
จะเห็นใจฤที่ใจการุญกัน
แต่นอนนิ่งกลิ้งกลับไม่หลับสนิท
ยิ่งคิดก็ยิ่งโทมัสสันต์
จนอรุณเรื่องศรีระวีวรรณ
จึงให้ยกพลชั้นธยาตรา
ออกจากเนินผาศิลาพนัส
เร่งรัดทวยหาญทั้งซ้ายขวา
ไปตามแถวแนวในพนาวา
พอสุริยาสายัณห์ลงรอรอน

ก็ถึงด่านท่าขนุนโดยหมาย
ให้ตั้งค่ายตามเชิงสิขร
แล้วรีบเร่งพลพลนิกร
ทั้งลาวมอญเขมรไทยเข้าโจมตี
ทัพพม่าอยู่ยังท่าดินแดน
แต่งค่ายรายไว้เป็นถ่วงถ่วง
ทั้งเสบียงอาหารสารพันมี
ตั้งสร้างสรรค์ธานีทุกประการ
มีทั้งพ่อค้ามาขาย
ร้านรายกระท่อมพลทุกสถาน
ด้านหลังท่าทางวางตะพาน
ตามสะพานห้วยน้ำทุกตำบล
ร้อยเส้นมีฉางระหว่างค่าย
ถ่ายเสบียงมาไว้ทุกแห่งหน
แล้วแต่งกองร้อยอยู่คอยคน
จนตำบลสามสบครบครัน
อันค่ายคูประตูหอรบ
ตบแต่งสารพัดเป็นที่มั่น
ทั้งขวากหนามเขื่อนคูป้องกัน
เป็นชั้นชั้นอันดับมากมาย
ให้ทหารเข้าหักไหมโรมรัน
สามวันพวกพม่าก็พังพ่าย
แตกยับกระจัดพลัดพราย
ทั้งค้อยคอยน้อยใหญ่ไม่ต่อตี
ให้ติดตามไปจนแม่กษัตริย์
เหล่าพม่ารีบรัดลัดหนี
บ้างก็ตายท่ากองในปัตพี
ด้วยเดชะบารมีที่ทำมา
ตั้งใจจะอุปถัมภก

ยอยกพระพุทธรศาสนา
จะป้องกันขอบขัณฑสีมา
รักษาประชาชนแลมนตรี
จะบำรุงทั้งฝูงสุรางค์รัก
ให้อัครเศเป็นสุขจำเริญศรี
ครั้นเสร็จการผลาญราชไฟรี
ก็ให้กรีธาทัพกลับมา
ทั้งทิวาราตรีไม่หยุดหย่อน
ด้วยอาวุธณ์ทนต์ทิวาลหา
แสนคะเนถึงสวาทไม่คลาดคลา
แต่พร่าปรารภนั้นเป็นอาจิน
จิตเจ็บจะขาดด้วยนิราครส
จะอดไว้ก็สุดอาลัยถวิล
อันบำราบบรรราชไฟริน
ถึงจะไร้ศรศิลป์ที่ชิงชัย
ก็พอจะพยายามตามตี
ให้ชนะไฟรีจงได้
จะสู้สงครามรักนี้หนักใจ
ด้วยไร้ศรรสสวาทจะราวี
อันแสนศึกทั้งหลายพ่ายแพ้
ยากแต่จะรับรักให้หน้ายหนี
ที่ลำบากแต่หลังในครั้งนี่
สุดที่จะปรับทุกข์กับผู้ใด
อันฝูงสุรางค์นางทั้งหลาย
ยังก้อยอยู่สุขสบายฤาโฉน
ฤาในจิตคิดอ่านประการใด
อย่าอ่ำไว้จงแจ้งจริงเอย ฯ